

Є.М. ЛУНЯК

УДК 930.1 (44: 477) "1647" (092)

ЛІТО-ОСІНЬ 3-4/2011 ГИМНАЗИЙНИЙ ЖУРНАЛ

ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОЗАЦТВА СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ В ПРАЦІ ЖАНА ЛЕ ЛАБУРЕРА «ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПОДОРОЖ КОРОЛЕВИ ПОЛЬЩІ» (1647)

У статті розглянуто стан ознайомлення французької громадськості з Україною в середині XVII ст. на тлі історичних взаємин України та Франції. Здійснено комплексний аналіз одного з важливих джерел з історії України, праці Жана Ле Лабураера «Повідомлення про подорож королеви Польщі» (1647).

Ключові слова: історіографія, Україна, Франція, Жан Ле Лабураер.

В статье рассмотрено состояние ознакомления французской общественности с Украиной в середине XVII в. на фоне исторических взаимоотношений Украины и Франции. Сделан комплексный анализ одного из важных источников по истории Украины, работы Жана Ле Лабураера «Сообщение о путешествии королевы Польши» (1647).

Ключевые слова: историография, Украина, Франция, Жан Ле Лабураер.

The acquaintance's state of the French public with Ukraine in the middle of the XVIIth century against the background of historical mutual relations of Ukraine and France in the article is covered. The complex analysis one of historical researches of Ukrainian history, the work of Jean Le Laboureur «Relation of the Queen of Poland's voyage» (1647), is made.

Keywords: historiography, Ukraine, France, Jean Le Laboureur.

При вивченні минулого нашої держави важливу роль посідають джерела, що мають іноземне походження, зокрема, повідомлення службовців, дипломатів, військових. Роль своєрідного першовідкривача України для широкого європейського загалу прийнято приписувати Гійому Левассеру де Боплану, який своїм «Описом», присвяченим життю, звичаям і побуту «країни козаків», привернув увагу західного суспільства до нашої Батьківщини, де саме в той час відбувалися епохальні зміни внаслідок грандіозного українсько-польського протистояння. Праця Боплана, яка була написана та видана під час Хмельниччини й швидко стала дуже популярною, досить ґрунтовно вивчена й

кількаразово перевидана, зокрема й у перекладах українською та російською мовами. Проте дуже мало звертається уваги на роботи тих іноземних авторів, які залишили свої свідчення про Україну, напередодні цих карколомних подій. Одним з таких важливих джерел тієї епохи є праця французького культурного та релігійного діяча Жана Ле Лабураера сіра де Блеранваля (1623-1675) «Повідомлення про подорож королеви Польщі та про повернення мадам де Гебріан, дружини маршала, жінки, що виконувала повноваження надзвичайного посла та супроводжувала королеву», видана в Парижі в 1647 р.

Серед науковців, що торкалися розгляду цього твору можна назвати Дмитра

Наливайка [5] та Ярослава Дашкевича [3]. Але, на жаль, цей твір залишається ще недостатньо вивченим у вітчизняній історіографії, тож варто зупинитися на роботі цього автора більш уважно.

Щоб краще зрозуміти історіографічну ситуацію на момент створення праці Жана Ле Лабурера, необхідно розглянути тогочасний рівень знань у Франції про нашу країну. З кінця XVI ст. все більше французів потрапляють на територію сучасної України, де мають змогу безпосередньо ознайомитися з її минулим. Об'єктивно цьому сприяло внутрішньополітичне становище у самій Франції. Розбурхане релігійними війнами, королівство пережило жакливе соціальне потрясіння, що призвело не лише до політичних змін у державі (згасання династії Валуа та сходження на престол Бурбонів, Нантський едикт про віротерпимість, зміцнення абсолютизму), але й до великих суспільних трансформацій, які проявилися, зокрема, у значних еміграційних процесах. Річ Посполита, що була найбільшою державою у тогочасній Європі, на фоні спустошеної війнами та виснаженої від міжконфесійних кровопролитів Франції, здавалася зразком спокою та стабільності. Саме тому сюди линув потужний потік службовців, професійних військових, а то й відвертих авантюристів з Франції. Ще більше посилювався він в роки Тридцятирічної війни (1618-1648), коли найманці різного гатунку охоче наймалися на службу до польських королів або вельможних магнатів. Французька присутність в Речі Посполитій особливо пошквлюється після короткотривалого правління в цій країні Генріха Валуа (1573-1574). Вже у першій половині XVII ст. бачимо багатьох французів на важливих цивільних або, частіше, військових посадах в Речі Посполитій. Саме до цього середовища належить славнозвісний Боплан. Крім нього можна згадати також полковника Жана Маріона, першого коменданта Кодака, вбитого запорожцями Івана Сулими в 1635 р.

Французькі офіцери – підполковник Ніколе та капітан Ла Крустад – брали участь у битвах з татарами й навіть потрапили до них у полон, звідки були пізніше звільнені [8, 72-73; 11, part I, 81], а підполковник де Морей і лейтенант Ла Кротад наклали головою в 1637 р. у битві під Кумейками проти повсталих козаків і селян [1, 37; 9, 52]. Тут треба зауважити, що Ла Крустад (La Croustade), згаданий П'єром Шевальє, та Ла Кротад (La Crotade), названий Бопланом, могли бути однією й тією ж особою, прізвище якої в працях обох французьких авторів було подане відмінно.

Також в 1648 р. 800 французький найманців вирушили на Україну, щоб битися з повстанцями Хмельницького, під проводом польського полковника Кшиштофа Пшиємського, який довгий час командував полком з підданих Речі Посполитої, що воював у Фландрії [8, 91-92; 11, part II, 29]. При розгромі козацького війська під Берестечком відзначилася кіннота французького полковника Дю Плессі [8, 149; 11, part II, 138].

Цікавими, хоча й не зовсім певними, є свідчення про французького шевальє Анрі де Боа, який на початку Хмельниччини служив польському королю, воюючи з повсталими українськими козаками та селянами, а згодом, очевидно, потрапивши до них у полон, покозачився, прийняв православ'я й отримав ім'я Андрія Антоновського. За однією з версій, начебто саме він одружився з овдовілою після смерті Тимоша Хмельницького Розандою Лупул [2].

Слід також відмітити, що у XVII ст. королевами Речі Посполитої були здебільшого саме французжанки – Марія-Луїза де Гонзага (1645-1667) та Марія-Казимира де Лагранж д'Аркієн, більш відома як Марисенька (1674-1696). Природно, що обидві жінки мали в своєму почеті багатьох земляків. У перерві між ними польський престол посідала Елеонора-Марія Австрійська (1670-1673), яка по материнській лінії також належала до

французької гілки роду Гонзаг (її матір Елеонора де Гонзага була племінницею польської королеви Марії де Гонзаги, тобто дочкою рідного брата останньої).

Ще одним чинником, що сприяв цікавості французів до земель України, були геополітичні міркування Парижа про активізацію зовнішньої політики у східному регіоні з метою пошуку та використання союзників, які б могли посприяти посиленню позицій Франції у Європі. Саме тому французькі представники з'являються й створюють постійні місії в Османській імперії, Московському царстві, Кримському ханстві, тобто тих державах, до складу яких входили землі сучасної України.

На рубежі XVI-XVII ст. французьке суспільство вперше з цікавістю дізналося про вмілих східних воїнів-козаків. Це, не беручи до уваги більш ранні повідомлення про «бористенських черкасів», які з'явилися у французьких виданнях протягом XVI ст. [14, 82; 15, 68; 16, 668]. Якщо один з перших французів, що писав на початку XVII ст. про дніпровських козаків, Жак Маржере, використовуючи нове для його земляків визначення «козак», змушений був пояснювати значення цього слова [13, 24, 75], то за чверть століття по тому це поняття стало в Європі загальновідомим. Особливо актуалізувалась козацька тематика у середині XVII ст.

Козацьке військо, слава якого гриміла по всій Європі, здавалося французам вигідною збройною силою, котру можливо було використати в інтересах власного королівства. Про походи та війни козаків з турками, татарами, московитами, поляками постійно повідомляє французька преса, зокрема популярні «Gazette de France», «Mercure de France» та ін.

МАЛА ДОСВІД БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ЗНАЙОМСТВА З КОЗАКАМИ Й САМА ФРАНЦІЯ В 1633 Р. КОЗАЦЬКІ ЗАГОНИ ВОЮВАЛИ ПРОТИ ФРАНЦУЗЬКИХ ВІЙСЬК ГЕНЕРАЛА ДЕ СУАССОНА У ЛЮКСЕМБУРЗІ [6, 65-66]. В 1635-36 РР. 4-ТИСЯЧНИЙ КОЗАЦЬКИЙ ЗАГІН ВОЮВАВ

НА БОЦІ АВСТРІЙЦІВ ПРОТИ ФРАНЦУЗІВУ ЛЮКСЕМБУРЗІ, ФЛАНДРІЇ ТА ПІКАРДІЇ [7, 65]. Є СВДЧЕННЯ ТАКОЖ ЩО В ЛЮТОМУ 1636 РОКУ 2000 КАВАЛЕРІЙСЬКИЙ ЗАГІН КОЗАКІВ У СКЛАДІ КОРПУСУ ХОРВАТСЬКОГО ГЕНЕРАЛА ІЗОЛАНІ ЗДІЙСНИВ НАПАД НА ШАМΠΑЇ, ПЕРЕПРАВИВШИСЬ ЧЕРЕЗ РІЧКУ МААС ПОБЛИЗУ ВЕРДЕНА. УМОВИ КОНТРАКТУ АВСТРІЙСЬКИЙ УРЯД ПОВНОЮ МІРОЮ НЕ ВИКОНУВАВ, ТОМУ ВОСЕНИ 1636 РОКУ БІЛЬШІСТЬ КОЗАКІВ ЗАЛИШАЄ ТЕАТР БОЙОВИХ ДІЙ [4]. В 1645-1646 рр., у період завершення Тридцятилітньої війни, великий козацький загін брав участь у бойових діях вже на боці юного французького короля Людовика XIV. Особливо відмітилися козаки при облозі Дюнкерка, добре укріпленої морської фортеці, воюючи пліч о пліч з мушкетерами, уславленими два століття по тому Александром Дюма [6, 16-17].

До слова, у французькому розділі Вікіпедії в статті, присвяченій Тридцятилітній війні, серед сторінок, що брали в ній участь згадано Запоріжжя («Zaporogues») [17], а в статті про облогу та штурм Дюнкерка (1646) згадано про 2 тис. козаків на чолі з Богданом Хмельницьким [18].

У французькій мові з того часу міцно закріпилися поняття «Cosaques», «Zaporogues» («козаки», «запорожці»). Хоча згодом слово «Cosaque» стало для французів також синонімом понять «нахаба», «зухвалець», «грубіян», а вислів «a la cosaque» («по-козацьки») означає брутально, грубо, безцеремонно. Але це, очевидно, пов'язано з російською окупацією Парижа в 1814 р. та поведінкою тогочасних козачих загонів, що належали передусім до донського козацтва.

Хоча сам твір Жана Ле Лабурера, що складається з трьох частин, є по суті докладною реляцією про відправлення французького посольства до Польщі для супроводу Марії де Гонзаги, яка стала нареченою Владислава IV, його друга

частина представляє собою детальний опис історії та географії Речі Посполитої. Лабуер (саме такий варіант прізвища найчастіше зустрічається у вітчизняній історіографії, хоча правильніше було писати Ле Лабуер) відзначає, що те, що його співвітчизники звикли називати Польщею, насправді є об'єднанням різних держав під егідою польського короля. Важливо, що автор ідентифікує себе саме як історика. «Я залишаю космографам, - пише він, - труд підрахувати межі кожної з цих провінцій, але з погляду історика я обмежуся лише вказівкою, що вся вона [Річ Посполита – Є.Л.] має більше п'ятисот льє вздовж і майже стільки ж вшир» [12, partie I, 2].

Далі Лабуер занотовує: «Перші королі володіли колись лише стародавньою Польщею, сьогодні вона втричі більше й складається не тільки з королівської частини, але й з інших земель, які були приєднані завдяки зброї чи шлюбом. Це Велике князівство Литовське, також Великі князівства Руське, Пруське, Мазовецьке, Жемайтійське, Ливонське та Чернігівське, що в свою чергу поділяються на інші князівства. Я збираюся показати окремо кожну з цих держав, які, власне кажучи, складають країну сарматів європейських разом з частиною Московії» [12, partie I, 2].

Заслугує на щирий подив та обставина, що ця книга, створена молодим автором (Лабуеру було лише 24 роки, коли вона вийшла в Парижі), містить таку докладну й деталізовану інформацію про володіння польських королів, яка дозволяє визнати її своєрідною енциклопедією тогочасної Речі Посполитої.

Велику увагу автор приділив у своєму описі землям і населенню України, яку у відповідності до усталеної традиції він називає Руссю, визнаючи її однією з найважливіших провінцій польської корони. Географічна локалізація Русі для Лабуера викликала певні труднощі, зважаючи на розмитість уявлення про цю територію в тогочасній літературі та картографії. Намагаючись пояснити, які саме землі він

розуміє під цим поняттям, автор зазначає на початку глави «Про Русь» (визначення виділено курсивом, у дужках подано оригінальний текст): «Ягайло приніс у подарунок короні польській Литву, Жемайтію, Русь, Поділля та Волинь: всі ці князівства об'єднувалися під назвою Литви, тому що вони були підкорені зброєю його попередників і перетворені на провінції. Я розумію тут під словом «Русь» країну, яка власне зветься Роксоланією і є лише маленькою часткою тієї великої країни Русь, що складає головну частину держави великого князя московського, який визначає себе, зазвичай, великим володарем русинів, а інколи імператором та володарем всієї Русі (J'entens sous le mot de Russie, le pays proprement appellé alors Roxolanie, qui ne fait qu'une petite partie de ce Grand pays de Russie qui est le principal Estat du Grand Duc de Moscovie, qui se qualifie ordinairement Grand Seigneur des Russies, & quelquefois Empereur & dominateur de toute Russie) [12, partie II, 221-222].

Отже, Русь-Роксоланію Лабуера можна географічно визначити приблизно територією сучасної України, виключаючи причорноморські землі, що належали туркам і татарам. Хоча французький дослідник і розумів, що його Русь – це лише частина від великого масиву руських земель, лівову частку яких він відносив до володінь великого князя московського. Плутанина в географії та назвах цих земель проявляється у Лабуера в тому, що він об'єднує всі руські володіння польської корони під назвою «Чорної Русі»: «Та Русь, що належить королю Польщі, зветься Чорною, або Південною (Russie Noire, autrement meridionale). Головним серед її міст є Львів (Leopoly)» [12, partie II, 222]. Цікаво, що за два десятиліття по тому інший француз, який писатиме про Україну, П'єр Шевальє, також використовує стосовно неї поняття «Чорна Русь» [8, 38; 11, part I, 47].

У відповідності до адміністративно-територіального поділу Речі Посполитої Лабуер відносить до Русі-Роксоланії

територію п'яти воєводств: «Ця країна ділиться на чотири воєводства: Брестське, Київське, Брацлавське (в тексті – Inowladislavie), Руське, до них можна додати також і Подільське. Русь – це, можливо, найкраща та найбагатша країна світу (La Russie est peut etre le pais du monde le meilleur, & le plus fertile)» [12, partie II, 223]. Відзначимо, що в цьому переліку автор чомусь пропустив Волинське воєводство, включення якого було б логічним, зважаючи на те, що воно оточене землями Берестейщини, Київщини, Поділля та Галичини.

Звичайно, сам Лабурер знав про цю територію лише з інших слів, що невігідно відрізняє його від Боплана, який довгий час прожив в Україні особисто й знав про неї не з чуток. Проте Лабурер сумлінно ознайомився з найновішими свідченнями про описувані ним землі й старанно занотував інформацію, отриману ним під час безпосереднього перебування в Польщі. Серед авторів, праці яких найбільше прислужилися французькому історичному опису української минувшини та сучасності, можна назвати в першу чергу його сучасника Павла Пясецького, єпископа кам'янецького, холмського та перемиського, свідченнями з хроніки якого постійно користувався Лабурер, а також раніших польських хроністів, таких як Ян Длугош, Мацей Меховита й Алессандро Гваньїні [12, partie II, 216-218, 225, 229].

Патріотизм автора щодо своєї батьківщини проявився при розгляді діяльності королів Польщі, де Генріху Валуа, що правив тут близько року й майже нічим не відзначився, відведено місця більше, ніж, наприклад, його попереднику Сигізмунду II Августу чи багатьом іншим видатним польським правителям. Щоправда, значна частина нарисів про Генріха містить детальний виклад обставин, які привели його на престол Речі Посполитої, а згодом повернули на трон Франції, й не присвячена аналізу його короткочасного правління [12, partie II, 176-178].

Дуже багато уваги Лабурер відводить питанням релігії. Не слід забувати, що сам він не лише був щирим католиком, але й належав до священницького сану й згодом посів місце особистого духівника короля Людовика XIV. Автор відзначає, що русини «дотримуються грецької віри» [12, partie II, 15.], тож, хоч вони і є християнами, їхню релігію Лабурер визнає неістинною, хибною: «Християнська релігія сюди була принесена греками, разом з тією оманю, яку продовжують ще сповідувати більшість міст та приватних осель» [12, partie II, 224]. Його тішить, що католицизм поступово поширюється в цій країні й усе більше людей, особливо знатних, навертаються до віри, яку він вважає справжньою: «... Просвітлення мало помалу надходить. Більша частина їхніх єпископів вже повернулися до лона римської церкви в 1595 р., багато знатних родин зробили те ж саме, тож скоро вся провінція стане римо-католицькою» [12, partie II, 118]. Впродовж всього викладу подій Лабурер неодноразово наголошує на важливій цивілізаторській ролі Ватикану на землях Русі. Це, зокрема, стосується відзначення важливості серед православних культу святого папи Григорія I Діюлога (Двослова), щодо якого історик наводить слов'янське найменування «Беседник» (Byessednic), коронації Данила Галицького папою римським, навернення населення Русі до католицизму польськими королями, визнання православними ієрархами верховенства апостольського престолу на Флорентійському соборі в 1439 р. [12, partie II, 222-225, 229]. Останній тріумф католицької віри Лабурер вбачає у Берестейській унії, хоча й відзначає, що перемога «істинної» релігії є неповною через несприйняття її більшістю населення Русі: «Року 1595 число прихожан збільшилося через повернення в лона римської церкви єпископів грецької секти, що підпорядковувались митрополитам Київським, зокрема, Полоцького, Володимирського, Луцького, Холмського та Пинського, але ні населення,

ні знати не схвалили цієї унії, що була зроблена без їхньої згоди» [12, partie II, 17].

Головною силою, що чинить найбільший опір покатоличенню Русі, автор небезпідставно вважає козацтво, походження якого виводить від магометанських народів, очевидно, татар. Ідея походження козаків від татар була досить популярною в тогочасній історіографії. Зокрема, відомий французький історик і географ П'єр Бержерон (бл. 1580-1657) у своєму творі «Трактат про татар, їхнє походження, країну, населення, звичаї, релігію, війни, завоювання та простір їхніх володінь. У відповідності до їхніх ханів і володарів. Різноманітні держави та орди до сьогодення. Зібрані з різних авторів спогади та повідомлення давні та сучасні», виданому в Парижі у 1654 р., щодо козаків зазначає: «Що стосується козаків (Cosaques), народу, який проживає вздовж Бористену чи Дніпра і є підвладним королю Польщі, буде досить правильно вважати їх за одну з орд татар перекопських (une de ces hordes Tartaresques des Prescorites) або інших, що осіла тут під час їхніх набігів на Русь чи Польщу, оскільки вони ведуть життя кочовиків, волоцюг і розбійників і це довершує їх подібність» [10, 93].

Лабуер з сумом констатує, що козаки є найзапеклішими захисниками православної віри в провінції, яка поступово переходить на католицтво: «Залишаються тільки козаки, які належать до секти магометанської (il n'y a que les Cosaques qui sont de la Secte de Mahomet) та не бажать нічого змінювати через свою дику вдачу, що не дозволяє їм зрозуміти нічого іншого, ніж завзято дотримуватись релігії свого народження» [12, partie II, 118].

В той же час, Лабуер не без гордості відзначає успіхи козаків у боротьбі з турками і татарами та важливість їхнього війська у християнській протидії наступу магометанства під проводом Високої Порти. Він погоджується зі словами Пясецького, що «жодна з військових сил християнських не

мала такого славетного та величного імені» [12, partie II, 229].

Саме козаки у Лабуєра є головними героями подій на Русі, починаючи з XVI ст. Значення їх у тогочасній Європі відкривається вже з перших рядків присвяченої їм у книзі окремої глави «Про козаків запорозьких»: «Весь світ знає їхнє ім'я, проте мало хто відає про їх походження» [12, partie II, 225]. Французький історик спростовує поширену на заході думку, «що це якийсь народ». Йдучи за словами Пясецького, Лабуєр визначає їхню сутність наступним чином: «Це розбійники без закону та військової організації, які скупчилися на кордонах Русі, щоб робити набіги на турецькі краї через Чорне море» [12, partie II, 225].

Походження назви козаків Лабуєр пояснює традиційним для польських хроністів чином: «вони виявляють велику прудкість при своїх набігах на турецькі володіння, а «kosa» польською мовою означає «коза». Ось чому легкі вершники, що несуть охоронну королівську службу, отримали назву козаків» [12, partie II, 226].

Головну роль в організації козацького війська, яке відіграло роль щита від турецько-татарської експансії, зважаючи на доступні йому джерела інформації, Лабуєр, зрозуміло, відводить польським королям, і насамперед Стефану Баторію. В своєму творі французький історик кілька разів наголошує на провідній ролі цього короля у формуванні козацтва. Історик зазначає, що саме Стефан Баторій «зібрав до купи тих грабіжників і волоцюг, що походили з усіх куточків держави», й «дав їм устрій і закони, якими вони мають керуватися у випадку війни та захищаючи від нападів Русь в часи миру», а також надав їм у володіння замок Трахтемирів. Крім того, частину козаків вищезгаданий король розмістив «на островах Бористену, звідси їх і прозвали козаками запорозькими або запорожцями (les kosaques Zaporowski, autrement Zaporowiens). Ця ріка, що починається в двохстах німецьких льє шляху в провінціях

Московії, тече через Сіверщину (Severie) та Литву, протікає в п'ятидесяти льє нижче Києва через протоку, усіяну підводними скелями, які польською та слов'янською мовою називаються «порогами» (porohi). Прохід тут дуже тісний, тому річка поділяється на кілька маленьких рукавів на цій ділянці, які далі зливаються до купи. В цьому місці є сімдесят островів, які звуться Запоріжжям (Zaporozi), тобто місце після цих сходинок, тому що вода тут тече наче по сходах» [12, partie II, 225-226, 229].

Однак, незважаючи на їх низьке походження та «схизматичну» релігію, французький автор не приховує свого щирого захоплення їхньою відвагою та військовою майстерністю. Особливо його вражають зухвалі походи козаків на володіння турецького султана, а також безстрашна рішучість у боротьбі з набігами татар. Лабуерер відзначає, що козаки стали головним ворогом турків і татар. Саме вони стали постійним головним болем Високої Порту, яка, загрожуючи всьому християнству, не могла в той же час захистити свої власні землі. Історик згадує про переможні рейди запорозького козацтва в Крим, морські походи на Синоп і Трапезунд, розголос про які прокотився усю Європою. Та найбільше він був вражений «їхньою відвагою та зухвалістю, коли вони пограбували передмістя Константинополя на виду в усього міста, самого великого повелителя та його двору. Ніколи раніше турки не мали випадку, щоб їх атакували на морі Евксінському так їх розгромили» [12, partie II, 187, 188, 228-229]. Лабуерер детально описує суднобудування та озброєння козаків, тактику ведення ними морського бою, визнаючи її оригінальною та добре продуманою.

Французький автор по праву визнає козаків однією з найголовніших збройних сил Речі Посполитої, відмічаючи активну участь цих степових воїнів у всіх війнах Речі Посполитої з кінця XVI ст. Він зазначає, що козаки успішно воювали на боці польського короля під час походів на Москву на початку

XVII ст., відзначилися у битвах з турками та татарами під Цецорою (1620) та Хотиним (1621), а також у Смоленській війні (1632-1634) з військами московського царя [12, partie II, 186-188, 190-194, 200-201].

Щире співчуття проявляє Лабуерер до козаків, описуючи дискримінаційне ставлення до них з боку польської адміністрації: «Року 1632-го вони просили у З'єднаних держав [мається на увазі Річ Посполита Корони Польської та Великого князівства Литовського–С.Л.] дати їм право голосу при виборах короля, в чому їм брутально відмовили, оскільки вони не належать до шляхетного стану (dont ils furent rebutez comme ignobles), хоча ці солдати явно потребують такої речі. Все тут створено для блага шляхти (en faveur des Nobles), яка полишаючи військову службу отримує чини та посади в своєму воєводстві (son Palatinat). Козаки ж просять лише захисту прав грецької релігії, яку дехто з них сповідує (la Religion Grecque que quelques-uns d'entr'eux suivoient), а їм тільки відповідають, що врахують це за умов вірної служби» [12, partie II, 229].

Закономірним наслідком цієї недалекоглядної політики шляхти, спрямованої на посилення релігійного та соціального гніту козаків і селян, стали великі повстання кінця XVI – першої половини XVII ст., які всі були жорстоко придушені, а їхні лідери страчені. Серед найбільших козацьких ватажків Лабуерер називає Підкову (Podkowa), «генерала» Наливайка (General Nalewayko) та Павлюка (Paulucus). Як зазначає історик, особливо нищівною та кровопролитною для козаків виявилася остання каральна акція польського війська на чолі з Миколою Потоцьким (Nicolas Potoki) в 1637-1638 рр. Про її руйнівний характер для козацтва свідчать наступні слова Лабуерера: «Багатьох було бито солдатами з армії [Потоцького–С.Л.], частина втекла до Московії, інші – до татар, де вони були досить прихильно зустрінуті» [12, partie II, 229].

Висновок, зроблений Лабуерером у виданні 1647 р., здавався тоді досить

логічним, зважаючи на катастрофічні наслідки польських репресій стосовно козацтва, хоча подальший хід подій повністю довів його неправомірність і передчасність: «Отже, ця сила, яка створила таку велику славу королівству, яка нічого йому не коштувала та яка його захищала від нападів татар, тепер майже знищена (Ainsi cette force qui donnoit beaucoup de reputation au Royaume, qui ne luy coustoit rien, & qui le gardoit des incurcions des Tartares est presque ruiñe)» [12, partie II, 229].

Загалом, характеризуючи історичні свідчення Лабурера про терени України, треба визнати їх досить велику точність, хоча, водночас, уривчастість, стислість і непослідовність. Звичайно, автор не зміг уникнути окремих похибок і помилок у викладі подій минулого. Наприклад, він повідомляє про вбивство москвичами митрополита Ісидора після повернення того з Флорентійського собору, що не відповідає дійсності. Сучасного йому турецького султана він називає Сулейманом, тоді як насправді в цей період на чолі Османської імперії був Ібрагім I (1640-1648). Рік страти Івана Підкови позначено як «1587», тоді коли ця подія відбулася в 1578 р. [12, partie II, 224-226, 229]. Втім, щодо останнього випадку, можливо, йдеться про банальну помилку друку колицифри «7» і «8» в даті переплутали місцями. Але, по-перше, зазначені хиби є нечисленними, по-друге – несуттєвими. Важливе значення має те, що Лабурер одним з перших розпочав у Франції історичне дослідження українського козацтва й зробив доступними для широкого загалу правдиві свідчення про нього.

Література

1. Боплан Гійом Левассер де. Опис України / Гійом Левассер де Боплан. Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / П. Меріме / Пер. з фр., приміт. та передм. Я. І. Кравця. – Львів: Каменяр, 1990. – 301 с.: іл.
2. Брвада Олександр. Битва за серце молдавської красуні // Прес Центр. – 2009. – № 51 (231). – 23 грудня

3. Дашкевич Ярослав. Гійом Ле Вассер де Боплан. Перспективидосліджень // Боплан і Україна Збірник наукових праць. – Львів, 1998. – С. 11-12.
4. Махун Сергей. Казаки наемники в Тридцатилетней войне 1618-1648. // Зеркало Недели. – № 16 (491). 2004. – 24-29 апреля, субота
5. Наливайко Дмитро. Очима заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. – К.: Основи, 1998. – 578 с.
6. Січинський Володимир. Чужинці про Україну: Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть. – К.: Довіра, 1992. – 256 с.
7. Чухліб Тарас. Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500-1700 рр. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 446 с.
8. Шевальє, П'єр. Історія війни козаків проти Польщі. Пер. з фр. Ю. Назаренко. — К.: Томіріс, 1993. — 224 с., іл.
9. Beauplan Guillaume Le Vasseur de. Description d'Ukraine / Introduction et notes de Iaroslav Lebedynsky. – P.: L'Harmattan, 2002. – 158 p.
10. Bergeron Pierre-Parisien. Voyages faits principalement en Asie dans les XII, XIII, XIV, et XV siecles. Traite des Tartares, de leur origine, päs, peuples, moeurs, religion, guerres, conquetes, empire, & son estendue. De la suite de leurs chams et empereurs. Etats & Hordes diverses jusqu'aujourd'hui. Le tout recueilli de divers auteurs, memoires, et relations antiques & modernes. – La Haye: Chez Jean Neaulme, 1735. – 140 p.
11. Chevalier Pierre. Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne avec un discours de leurs Origine, Päs, Moeurs, Gouvernement & Religion. Et un autre des Tartares Païcopites. Part I. Discours des Pays, Moeurs, Gouvernement, Origine & Religion des Cosaques. Part II. Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne. – P.: Chez Thomas Jolly, 1668. – 300 p.
12. Le Laboureur S. de Bleranval J. Relation du voyage de la royne de Pologne, et du retour de madame la mareschalle de Guebriant, ambassadrice extraordinaire, & surintendante de sa conduite. Partie II. Traiti du royaume de Pologne, de ses provinces, de leur gouvernement ancien & moderne, de leurs princes particuliers, & de leur union sous une mesme couronne. – P.: Chez la Vesue Jean Camusat et Pierre Le Petit, imprimeur ordinaire du roy, rue Saint Jacques, a la Toison d'Or, 1647. – 280 p.
13. Margeret. Estat de l'empire de Russie et Grande duché de Moscovie avec ce qui s'y est passé de plus mémorable et tragique, pendant le regne de quatre Empereurs a sa voir depuis l'an 1590 jusques en 1606, en septembre. Nouvelle édition, précédée de deux lettres inédites de l'auteur et d'une notice biographique et bibliographique par Henri Chevreul. – P.: L. Potier Libraire, 1855. – 146 p.
14. Postel Guillaume. La tierce partie des orientales histoires. – Poitiers.: Par Enguibert de Marnef. Avec privilege du Roy, 1560. – 96 p.
15. Thevet Andrii. Cosmographie Moscovite, recueillie et publiée par le prince Augustin Galitzin. – P.: J. Techener, Libraire, 1858. – 190 p.

16. Thou Jacques-Auguste de. Histoire universelle. Tome 6. Traduite sur l'edition Latine de Londres. – Londres, 1734. – 750 p.
17. http://fr.wikipedia.org/wiki/Guerre_de_Trente_Ans/19/01/2011; http://en.wikipedia.org/wiki/Thirty_Years%27_War 19/01/2011
18. http://fr.wikipedia.org/wiki/Si%C3%A8ge_de_Dunkerque_%281646%29 19/01/2011

Уривок з твору Жана Ле Лабурера, присвячений запорозьким козакам, перекладений українською мовою

(На початку окремих абзаців позначаються номери відповідних сторінок французького оригіналу)

Le Laboureur S. de Bleranval J. Relation du voyage de la royne de Pologne, et du retour de madame la mareschalle de Guebriant, ambassadrice extraordinaire, & sur-intendante de sa conduite. Partie II. Traitté du royaume de Pologne, de ses provinces, de leur gouvernement ancien & moderne, de leurs princes particuliers, & de leur union sous une mesme couronne. – P.: Chez la Vesue Jean Camusat et Pierre Le Petit, imprimeur ordinaire du roy, rue Saint Jacques, a la Toison d'Or, 1647. – 280p.

225. –

Про козаків запорозьких.

Весь світ знає їхнє ім'я, проте мало хто відає про їх походження. Часто думають, що це якийсь народ. Однак зовсім інше доводиться хронікою Павла Пясецького, єпископа Перемиського (Paul Paseiki Evesque de Premislie) [тут йдеться про Павла Пясецького (1579-1649), автора латинської хроніки про Польщу (1645) – Є.Л.]. Це розбійники без закону та військової організації, які скупчилися на кордонах Русі, щоб робити набіги на турецькі краї через Чорне море. Мудрий король Стефан Баторій дав їм устрій і закони, якими

226. – вони мають керуватися у випадку війни та захищаючи від нападів Русь в часи миру. Щоб краще пояснити, треба знати, що вся та країна, яка лежить між Данастом [так

в тексті названо Дністер – Є.Л.] або Тирою, Гіппанісом і Бористеном [античні назви Південного Бугу та Дніпра – Є.Л.], аж до меж Понту Евксінського [Чорного моря – Є.Л.], належить Польському королівству, решта – Великому турку Сулейману [на час написання цього твору в Османській імперії правив Ібрагим I (1640-1648). Сулейман I Пишний правив за сто років до цього (1520-1566) – Є.Л.], котрий наказав мешканцям Білгорода (Bialogrodie), розташованого на іншому боці Тири, що впадає до Овідського озера (le lac d'Ovide) [Дністровський лиман – Є.Л.] на Понті Евксінському [Чорному морі – Є.Л.], які перевели худобу на вигони іншого берега, сплачувати йому данину. Існував тут колись польський порт, який називався Качубей (il y avoit autrefois un port des Polonis nommй Caszubey) [мається на увазі Хаджибей, сучасна Одеса – Є.Л.], де завантажувались товари з внутрішніх районів для Константинополя. Нині цю назву носить маленьке містечко.

Для того, щоб охороняти цю країну, яка простяглася вище на три дні шляху від Бористену до річки Танаїс [Дон – Є.Л.], королі Польщі постановили: четверту частину від зібраних ними податків, за декретом прийнятим на варшавському сеймі в 1562 р при Сигізмунді Августі, зберігати в Равському замку [мається на увазі королівська скарбниця в Раві-Мазовецькій, де зберігалися кошти на утримання т.зв. «кварцяного» війська – Є.Л.], й утримувати на ці гроші військо [у тексті – la milice – тобто «міліція» – Є.Л.], до якого включати кожного двадцятого селянина, який ставав би піхотинцем. Король Стефан [Баторій – Є.Л.] додав до них ще дві тисячі кінних пікінерів, котрих розмістив неподалік земель Херсонесу Таврійського [тут мається на увазі вся історична Таврія – Є.Л.] навпроти Білгорода [Дністровського – Є.Л.]. Однак така обмежена кількість виявилася занадто малою для молоді королівства, яка бажала набути військової майстерності через потребу захисту проти татар, що чинили

постійні вторгнення. Тепер всі землі, розташовані навколо Києва, Бара та Брацлава, були знову швидко заселені та відбудовані. Багато міцних замків було створено шляхтою цієї країни. Цей же король [Стефан Баторій – Є.Л.] також зібрав до купи тих грабіжників і волоцюг, що походили з усіх куточків держави,

227. – яких називають козаками, бо вони виявляють велику прудкість при своїх набігах на турецькі володіння, а «kosa» польською мовою означає «коза». Ось чому легкі вершники, що несуть охоронну королівську службу, отримали назву козаків. Вони мають відповідну зброю: лук, стріли, шаблю, а зараз також пістолети та карабіни. Він [король – Є.Л.] розмістив їх на островах Бористену, звідси їх і прозвали козаками запорозькими або запорожцями (*les kosaques Zaporowski, autrement Zaporowiens*). Ця ріка, що починається в двохстах німецьких льє шляху в провінціях Московії, тече через Сіверщину (*Severie*) та Литву, протікає в п'ятидесяти льє нижче Києва через протоку, усяяну підводними скелями, які польською та слов'янською мовою називаються «порогами» (*porohi*). Прохід тут дуже тісний, тому річка поділяється на кілька маленьких рукавів на цій ділянці, які далі зливаються до купи. В цьому місці є сімдесят островів, які зветься Запоріжжям (*Zapoghi*), тобто місце після цих сходинок, тому що вода тут тече наче по сходах. Земля цих островів не приносить великої користі, а ось вода значно вдячніша, тому що дає їм [козакам – Є.Л.] багато риби, яку вони посипають попільом, через брак солі, й висушують на сонці про запас. Вони живуть лише в чотирьох днях шляху від півострова Херсонес Таврійський (*la Peninsule de la Kersones Taurique*). Це злоблива скеляста та усамітнена країна, яка не виробляє нічого, щоб прохарчувати татар, котрі її населяють, і їхню худобу. Вони живуть неподалік від берегів Бористену й кочують разом зі своїми рідинами та житлами, які складаються з критих возів, щоб можна було сховатися на випадок дощу. Вони зупиняються на одному

місці доти, доки мають тут фураж, а потім переходять на інше, ведучи, таким чином, життя

228. – кочове й переходячи з місця на місце. Коли вони мають сприятливу нагоду, то роблять набіги на Польщу чи Московію, але рідко при цьому їм вдається уникнути нападу козаків, які, зазвичай, атакують їх на зворотньому шляху та відбирають награбоване. Козаки ведуть дуже подібний спосіб життя, постійно воюючи з турками, не лише на землі, але й на морі, заходячи навіть в глиб Анатолії. Вони відпрацювали дуже незвичну манеру ведення морської війни, оскільки їхні найбільші кораблі, що можуть вмістити лише сорок чоловік, зроблені з суцільного стовбура липи (*un seul arbre de tilleul*) [так в тексті – Є.Л.], який вони видовбують і складають таким чином, щоб вийшов легенький баркас. Підлогу всередині човна вони вимощують коров'ячими та козячими шкірами, а з обох боків його обв'язують невеличкими оберемками очерету, які пом'якшують удари морських хвиль та дозволяють почуватися впевненіше під час шторму. Саме на них [цих човнах – Є.Л.], взявши значну кількість зброї та провізії, вони проходять відрізок у тридцять льє прісною водою по Бористену й виходять у море Евксінське, не лякаючись фортець, збудованих турком по берегах і з двох боків гирла. Пливають вони посередині річки, поза межами досяжності [гармат – Є.Л.], якщо не мають достатньої сили, щоб їх атакувати, бо вони їх кілька разів захоплювали. Маючи сотню цих човнів або маленьких бригантин (*cent de ces chaloupres ou petits brigantins*), вони переправляють сухопутне військо вглиб Малої Азії й підкорюють її міста. Трапезунд відчув силу їхньої могутності в нашому столітті. Вони захопили та пограбували також Синоп. Та насамперед я захоплююся їхньою відвагою та зухвалістю, коли вони пограбували передмістя Константинополя на виду в усього міста, самого великого повелителя та його двору. Ніколи раніше турки не мали випадку,

229. – щоб їх атакували на морі Евксінському так їх розгромили. Коливони збирають могутній флот, козаки, які знають всі гавані, переховуються зі своїми маленькими суднами в безпечних місцях, куди інші не можуть дістатися. Їхнє ім'я наводить жах на всю державу турецьку. Ніколи не було когось більш грізного за них. «Quantumvis [лат. «в будь-якому разі» - Є.Л.], - говорить Пясецький, - alii ordines militares Christiani, tumeant gloriosis & magnificis nominibus [лат. «жодна з військових сил християнських не мала такого славетного та величного імені» - Є.Л.]».

Колись був у них звичай (а дехто робить так і нині) повертатися взимку до своїх провінцій, щоб вести господарство, але король Стефан [Баторій – Є.Л.], розуміючи важливість їхнього перебування на кордонах, дав їм замок Трахтемирів (le chateau de Techtimirov) у двадцяти німецьких льє від Києва, на березі Бористену. Сьогодні тут знаходиться місцеперебування їхнього начальника (le chef), призначеного королем. Тут є гарний гарнізон, який, зазвичай, складається з двох тисяч чоловік, для охорони островів Запоріжжя (pour la garde des Isles Zaporohi). Турок завжди скаржить на їхні набіги. Він часто погрожує Польщі війною, якщо та не буде їх стримувати. Однак зробити це дуже важко. Справді, якщо розбій їм буде заборонений, саме королівство буде страждати від їхніх грабежів. Подібне відбулося в часи короля Сигізмунда [III – Є.Л.] в 1596 р., коли знадобилось об'єднати всі сили під владою короля, який відправив проти них Станіслава Жолкевського, і той розгромив їхнього генерала Наливайка, солдата удачі (leur General Nalewayko soldat de fortune) й, оточивши їх в якійсь місцині, змусив видати цього генерала разом з чотирма своїми головними офіцерами (se General avec quatre de ses Officiers principaux), котрі склали свої голови на варшавському дворі. Таке ж було і з Підковою (Podkowa), їхнім попередником.

230. – в 1587 р. та з Павлюком (Paulucus), їхнім наступником в державі, в 1638 р. Тоді

король постановив їх знищити й створити нове військо (nouvelle milice) для виконання їхнього обов'язку. Микола Потоцький (Nicolas Potoki), який був уповноважений здійснити це доручення, зіштовхувався постійно з найгіршими наслідками. Вони [козаки – Є.Л.] довгий час відмовлялися слухатися й нарешті погодились підкоритися керівнику (le Chef), якого король їм призначить, виконувати лише накази Його Величності та не мати у своєму складі більше шести тисяч чоловік. Їм була дана обіцянка, що їх не чіпатимуть, яка погано виконувалась (qui fut mal-gardié). Багатьох було вбито солдатами з армії [Потоцького – Є.Л.], частина втекла до Московії, інші – до татар, де вони були досить прихильно зустрінуті. Отже, ця сила, яка створила таку велику славу королівству, яка нічого йому не коштувала та яка його захищала від нападів татар, тепер майже знищена (Ainsi cette force qui donnoit beaucoup de reputation au Royaume, qui ne luy coustoit rien, & qui le gardoit des incurcions des Tartares est presque ruinée). Новому війську, створеному замість неї, потрібен буде довгий час, щоб досягнути тієї поваги, яку мали справжні козаки (l'estime des veritables Kosacques), якщо тільки не дозволити тим, хто втік, повернутися. Року 1632-го вони просили у 3'єднаних держав [мається на увазі Річ Посполита Корони Польської та Великого князівства Литовського – Є.Л.] дати їм право голосу при виборах короля, в чому їм брутально відмовили, оскільки вони не належать до шляхетного стану (dont ils furent rebutez comme ignobles), хоча ці солдати явно потребують такої речі. Все тут створено для блага шляхти (en faveur des Nobles), яка, полишаючи військову службу, отримує чини та посади в своєму воєводстві (son Palatinat). Козаки ж просять лише захисту прав грецької релігії, яку дехто з них сповідує (la Religion Grecque que quelques-uns d'entr'eux suivoient), а їм тільки відповідають, що врахують це за умов вірної служби.

До цієї постанови про козаків, королі Польщі використовували в якості легких

вершників також і декілька татарських загонів, які чинили шкоду країні,

231. – головним чином проти німців у Пруській війні [очевидно, мається на увазі Ливонська війна (1558-1583) – Є.Л.], в якості винагороди їм дали тільки дві тисячі овчин і кілька згортків англійської вовни. Все це обійшлося в десять тисяч екю за всі роки.

Король Стефан [Баторій – Є.Л.] сказав на сеймі в 1586 р., що не хотів би більше ніколи залежати від цих звірів. Їхні обурені послі повернулися звідти з порожніми руками. Тепер вони піддані турків, і, якщо Польська держава їм робить якісь дарунки, то лише для того, щоб зупинити їхні набіги.